

Лекція з Теми «Спадкування і спадкове право, принципи спадкового права»

Мета лекційного заняття: ознайомлення студентів з базовими поняттями спадкового права; характеристика тих прав та обов'язків, які не входять до складу спадщини; окреслення випадків, коли стає можливим позбавлення права на спадкування, роз'яснення – які з них стосуються спадкування за законом, а які – спадкування за заповітом; ознайомлення з особливостями спадкування окремих прав і окремих обов'язків.

Основні поняття та терміни: спадкування, спадкова маса, спадщина, спадкове майно, час відкриття спадщини, місце відкриття спадщини, спадкоємці, спадкодавці, комморієнти, спадкова трансмісія, спадкування за правом представлення.

Нормативне регулювання:

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (із змінами) (Глава 84). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.

Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. (із змінами) № 2709-IV (Розділ X). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. (із змінами) № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>.

Про затвердження Положення про Спадковий реєстр : Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 р. № 1810/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>.

Окремі питання спадкування : Роз'яснення Мін'юсту України від 11.10.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0064323-11>.

Надання правової допомоги у майнових правовідносинах та спадкуванні відповідно до положень Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року : Роз'яснення Мін'юсту України від 13.10.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0066323-11>.

Судова практика:

Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 р. №7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>.

Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.

Про узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про спадкування : Постанова Вищого спеціалізованого суду від 01.03.2013 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-13>.

Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм законодавства про власність та спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 27.09.2012 р. № 10-1387/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1387740-12>.

Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz>.

Інші джерела:

Спадкове право: правова доктрина, практика ЄСПЛ та Верховного Суду. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5mpcLv0gGQg>

План лекційного заняття:

1. Основні поняття спадкового права.
2. Суб'єкти спадкових відносин. Право на спадкування.
3. Особливості спадкування окремих видів майна, прав та обов'язків.

1. Основні поняття спадкового права

Спадкування – перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) (ст. 1216 ЦК України).

Підстави спадкування:

- спадкування за заповітом;
- спадкування за законом.

Спадкове майно (спадщина) – усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника.

Відкриття спадщини. Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою.

Час відкриття спадщини – день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно (коммеріенти –

ті, що померли одночасно). У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

Місце відкриття спадщини – останнє місце проживання спадкодавця. Це загальне правило. У зв'язку з цим необхідно пригадати із Загальної частини цивільного права питання визначення місця проживання фізичної особи. Так, відповідно до положень ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи є **житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово**. Відповідно до положень ст. 379 ЦК України, **житлом фізичної особи** є житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них.

Відповідно до положень ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи у віці **від десяти до чотирнадцяти років** є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. Місцем проживання фізичної особи, **яка не досягла десяти років**, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. Місцем проживання **недієздатної особи** є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна. Фізична особа може мати кілька місць проживання. У випадках якщо останнім місцем проживання спадкодавця є територія іншої держави, нотаріусом установлюється наявність між Україною та такою державою відповідного договору про правову допомогу. При наявності такого договору застосовується загальне правило спадкоємства майна відповідно до законодавства держави, на території якої спадкодавець мав останнє постійне місце проживання. Винятком з цього правила є спадкоємство нерухомого майна, за наявності якого право на спадщину на таке майно оформлюється відповідно до законодавства тієї держави, на території якої воно знаходиться.

Частина 2 ст. 1221 ЦК України закріплює, що якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є **місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини**, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження **основної частини рухомого майна**. У ч. 3 цієї статті йдеться про те, що якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право». Безпосередньо питанням спадкування у цьому законі присвячений Розділ X «Колізійні норми щодо спадкування». У ст. 70, зокрема, закріплено, що спадкові відносини регулюються **правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання**, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося. Стаття

71 закріплює, що **спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно**, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, – правом України.

2. Суб'єкти спадкових відносин

Суб'єкти спадкування:

1) **Спадкодавець** – власник, після смерті якого залишилося майно. Спадкодавцями як за законом, так і за заповітом можуть бути тільки фізичні особи. Спадкування між живими не буває;

2) **Спадкоємці** – особи, до яких переходить майно після смерті його власника. Спадкоємцями можуть бути фізичні, юридичні особи, держава та інші суб'єкти права. До фізичних осіб як спадкоємців належать особи, які були живими на момент смерті спадкодавця, а також діти померлого, зачаті за життя і народжені після його смерті. Фізичні особи та територіальні громади можуть бути спадкоємцями як за заповітом, так і за законом. Юридичні особи та держава можуть бути спадкоємцями лише за заповітом. Спадкоємцями можуть бути також іноземні громадяни та особи без громадянства.

ЦК України передбачені випадки, коли спадкоємці можуть бути **усунені від спадкування** (ст. 1224 ЦК України). **Зокрема, не мають права на спадкування:**

1) особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя. В останньому випадку, якщо спадкодавець, знаючи про вчинення спадкоємцем цих дій все ж таки призначив його своїм спадкоємцем за заповітом, така особа не усувається від спадкування;

2) особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині;

3) батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини (у випадках спадкування за законом);

4) батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом (у випадках спадкування за законом);

5) одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду (у випадках спадкування за законом). Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу;

6) за рішенням суду особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги

спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Зазначені положення поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

Право на спадкування. Право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, що є спадкоємцями за законом (визначені у ст.ст. 1261-1265 ЦК України). Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

3. Особливості спадкування окремих видів майна, прав та обов'язків

Особливості спадкування окремих видів майна, прав та обов'язків:

1) спадкування права на земельну ділянку. Право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців на загальних підставах, із збереженням її цільового призначення. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд, об'єкта незавершеного будівництва, щодо якого зареєстровано право власності/спеціальне майнове право, переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд, об'єкта незавершеного будівництва, щодо якого зареєстровано право власності/спеціальне майнове право, переходить право власності або право користування земельною ділянкою, яка необхідна для їх обслуговування, якщо інший її розмір не визначений заповітом (ст. 1225 ЦК України);

2) спадкування частки у праві спільної сумісної власності. Частка у праві спільної сумісної власності спадкується на загальних підставах. Суб'єкт права спільної сумісної власності має право заповідати свою частку у праві спільної сумісної власності до її визначення та виділу в натурі (ст. 1226 ЦК України);

3) право на одержання сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві. Суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодування у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі їх відсутності – входять до складу спадщини (ст. 1227 ЦК України);

4) спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі). Вкладник має право розпорядитися правом на вклад у банку (фінансовій установі) на випадок своєї смерті, склавши заповіт або зробивши відповідне розпорядження банку (фінансовій установі). Право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним. Заповіт, складений після того, як було зроблене розпорядження банку (фінансовій установі), повністю або частково скасовує його, якщо у заповіті змінено особу, до якої має перейти

право на вклад, або якщо заповіт стосується усього майна спадкодавця (ст. 1228 ЦК України);

5) спадкування права на одержання страхових виплат (відшкодування). Страхові виплати (відшкодування) спадкуються на загальних підставах. Якщо страхувальник у договорі страхування призначив особу, до якої має перейти право на одержання страхової виплати у разі його смерті, це право не входить до складу спадщини (ст. 1229 ЦК України);

б) спадкування права на відшкодування збитків, моральної шкоди, сплату неустойки, отримання компенсації. До спадкоємця переходить право на відшкодування збитків, завданих спадкодавцеві у договірних зобов'язаннях, або право на відшкодування збитків, що належало спадкодавцеві відповідно до закону. До спадкоємця переходить право на стягнення неустойки (штрафу, пені) у зв'язку з невиконанням боржником спадкодавця своїх договірних обов'язків, яка була присуджена судом спадкодавцеві за його життя. До спадкоємця переходить право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя. До спадкоємця переходить право на отримання компенсації, яку відповідно до закону міг би отримати спадкодавець за його життя (ст. 1230 ЦК України);

7) спадкування обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем. До спадкоємця переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки), яка була завдана спадкодавцем. До спадкоємця переходить обов'язок відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, яке було присуджено судом зі спадкодавця за його життя. До спадкоємця переходить обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторіві із спадкодавця за життя спадкодавця. Майнова та моральна шкода, яка була завдана спадкодавцем, відшкодовується спадкоємцями у межах вартості рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ними у спадщину. За позовом спадкоємця суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, якщо вони є непропорційно великими порівняно з вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ним у спадщину (ст. 1231 ЦК України);

8) обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. Спадкоємці зобов'язані відшкодувати розумні витрати, які були зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. Витрати на утримання, догляд, лікування спадкодавця можуть бути стягнені не більш як за три роки до його смерті (ст. 1232 ЦК України);

9) спадкування прав та обов'язків за договором оренди житла з викупом, договором купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва/майбутнього об'єкта нерухомості (перший продаж), договором про участь у фонді фінансування будівництва. До спадкоємців переходять усі права та обов'язки за договором оренди житла з викупом, договором купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва/майбутнього

об'єкта нерухомості (перший продаж), договором про участь у фонді фінансування будівництва, які мав спадкодавець. Відмова спадкоємців від договору оренди житла з викупом, договору купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва/майбутнього об'єкта нерухомості (перший продаж), договору про участь у фонді фінансування будівництва здійснюється у порядку, встановленому у ст. 1273 ЦК України, в якій закріплено, що спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття. Заява про відмову від прийняття спадщини подається нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може відмовитися від прийняття спадщини за згодою піклувальника і органу опіки та піклування. Неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування. Батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування. Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною. Відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття.

Дострокове припинення договору оренди житла з викупом, договору купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва/майбутнього об'єкта нерухомості (перший продаж), договору про участь у фонді фінансування будівництва за ініціативою спадкоємців здійснюється у порядку, визначеному законом. Спадкування прав та обов'язків за договором купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва/майбутнього об'єкта нерухомості (перший продаж), договору про участь у фонді фінансування будівництва є підставою для державної реєстрації за спадкоємцем спеціального майнового права на неподільний об'єкт незавершеного будівництва/майбутній об'єкт нерухомості та/або обтяження речових прав на такий об'єкт.

Всі вказані вище положення поширюються також на договори щодо інвестування та/або фінансування будівництва об'єктів нерухомого майна, право на виконання будівельних робіт стосовно яких отримано до набрання чинності Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому».

Отже, ви ознайомились з такими поняттями, як спадкування, спадкова маса, спадщина, спадкове майно, час відкриття спадщини, місце відкриття спадщини, спадкоємці, спадкодавці; дізналися, які права та обов'язки не входять до складу спадщини; дізналися, в яких випадках ЦК України передбачає позбавлення права на спадкування, і одні з них застосовуються щодо спадкування за законом, а інші – щодо спадкування за заповітом, є й такі, що не залежать від підстави спадкування; ознайомились з особливостями спадкування окремих прав і окремих обов'язків.

Питання для перевірки засвоєння матеріалу:

1. Дайте визначення поняття «спадкування».
2. Назвіть підстави спадкування.
3. Дайте визначення понять «спадкове майно», «спадщина», «спадкова маса». Чи повністю тотожні ці поняття?
4. Як Ви розумієте поняття «спадковий актив» та «спадковий пасив»?
5. Які права та обов'язки не входять до складу спадщини?
6. Дайте визначення поняття «час відкриття спадщини». Як визначається цей час?
7. Дайте визначення поняття «місце відкриття спадщини». Як воно визначається?
8. Назвіть та охарактеризуйте суб'єктів спадкування?
9. В яких випадках можливим стає усунення від спадкування?
10. Охарактеризуйте особливості спадкування окремих видів майна, прав та обов'язків.